

לוית חן

ר' לוי בן אברהם, איכות הנבואה וסודות התורה
אוניברסיטת בן גוריון בנגב, תשס"ז, 1103 עמ' (בעריכת פרופ' חיים קרייסל)

ר' לוי בן אברהם היה אחד מגדולי הראשונים ששמו אבד ונשכח. הרמב"ם מייעד את ספרו מורה נבוכים לאיש שלמד תורה ופילוסופיה, והוא נבון בתורתו בעקבות הפילוסופיה שהוא למד. הרמב"ם דן שם בסוגיות התורניות והפילוסופיות ומנסה להציג בפני הקורא את הדרך לדבוק בתורה המסורה לנו מדור לדור, למרות הלימוד של הפילוסופיה. את הצעד הבא והמיוחד במינו עשה ר' לוי. ר' לוי היה איש ששילב שליטה מוחלטת ובקיאות יוצאת מן הרגיל בתורה, כך שהוא עובר במהירות מדהימה בין אלפי מאמרי חז"ל הפזורים בכל המקורות וקושר ביניהם, לצד בקיאות והכרה מופלאה ורחבת אופקים של הספרות הפילוסופית של זמנו. ר' לוי היה הראשון, ואולי היחיד בין הראשונים, שניסה לשלב בין התורה ובין הפילוסופיה של תקופתו, ולהסביר סוגיות שלמות מספרות חז"ל (בבלי, ירושלמי, מדרשי הלכה ואגדה) לאור ההגות הפילוסופית שהייתה בדורו. ספרו 'לוית חן' הוא אנציקלופדיה אדירת ממדים שנועדה להסביר מחדש אלפי מקורות בספרות חז"ל מתוך תפיסה המשלבת יחדיו תורה ופילוסופיה. טענתו של הרמב"ם, שלפיה חכמי ישראל היו פילוסופים גדולים, מקבלת משמעות מחודשת לאחר עיון בספרו של ר' לוי, שבו הוא מראה כיצד דיונים תמימים לכאורה בספרות חז"ל מלאים עומק ותוכן פילוסופי הגותי.

לאחרונה, נטל על עצמו פרופ' חיים קרייסל מאוניברסיטת בן גוריון להוציא לאור חלק מהמפעל העצום מכתביו של ר' לוי בן אברהם, וזהו הספר השני היוצא לאור מכתביו.

א. חייו של ר' לוי

על ר' לוי האיש ידוע מעט מאוד. הוא נולד בין השנים 1245-1250 למניינם. דודו היה ר' ראובן בן חיים, מורו של ר' מנחם המאירי, ואביו, ר' אברהם בן חיים, כפי הנראה היה בין חכמי נרבון. הוא התחבר לר' משה אבן תיבון¹. במהלך ספרו הוא מצטט ספרים אחרים שהוא כתב, וביניהם גם ספרי הלכה, ואף מתעד שאלות שנשלחו אליו על ידי חכמים שונים. ברם ר' לוי נולד בדור שהפולמוסים סביב מורה נבוכים שכתב הרמב"ם היו במלוא עוזם. חיבורו 'לוית חן', שנכתב בסוף המאה ה"ג למניינם בפרובנס, עורר את ביקורתו החריפה של הרשב"א. הרשב"א הכתיר את ר' לוי בתור **רבם של כת המתפלספים**, והטיל חרם על לימוד ספריו. מדברי הרשב"א ניתן להבין שהיתה קבוצה של חכמים מהראשונים (כת) שתמכו בדרכו של ר' לוי בלימוד התורה, וכי ר' לוי היה המנהיג הרוחני של אותה קבוצה. הרשב"א התנגד לדרכו של ר' לוי משום שסבר

¹ על ר' לוי וחיבוריו, ראו את המבוא לספר הראשון שיצא לאור: 'לוית חן: מעשה בראשית לר' לוי בן אברהם', ירושלים תשס"ד.

שישנה סכנה משמעותית לפרש את התורה בצורה משלית משום שכך עשו הנוצרים.² הנוצרים פירשו את התורה בדרך אליגורית, ומתוך כך ביטלו את המצוות המעשיות, וגרמו להפלת התורה. הוא חשד שתפיסה כזאת של התורה תגרום לזלזול במצוות: "באמת יקלו ויהפכו במצוות כולם, להקל מעליהם עול סבלם".³ יש לציין כי היתה גם התכתבות בין הרשב"א לבין ר' לוי, וחלקה מתועדת בספר 'מנחת קנאות' ובשו"ת הרשב"א (סי' תיח). המעיין בספרו של ר' לוי יכול לראות כי החשדות נגד ר' לוי כמי שמזלזל בתורה רחוקים מלהיות נכונים, ור' לוי עצמו בספרו תוקף בחריפות את הנוצרים וגם את אלו שרוצים ללכת בגישה הנוצרית ומסבירים את התורה כמשל (עמ' 928): "וההופכים למשל אות וחוקים, ופנים יעשו מינים גמורים. ונחלנו בידו דת תמימים, בפירושה בלי תשנה לדורים". לכן, נראה כי יש מקום לשאלה אם הרשב"א קרא את ספרו של ר' לוי במקורם או רק שמע עליהם מאחרים. בשורות הבאות אציג על קצה המזלג מעט מדבריו של ר' לוי.

ב. תיאור הספר

ר' לוי בן אברהם פותח את 'לִיְת חוֹן' בספר מוסר ומידות. הוא עוסק בקנאה, בבקשת המותרות, במידת השררה, באבל וביגון ובהתעוררות לעשות דברים (הערות). הספר עצמו עוסק במספר נושאים מרכזיים: הנבואה, דחיית הנצרות, מצוות התורה, סיפורי התורה. בפרקים הראשונים עוסק ר' לוי בלשון העברית, בנבואה, בקסם, במראות הסולם, במתן תורה, בביאור מעלת תורתנו, בלוחות ובחושך הענן והערפל שהיו במעמד הר סיני. הוא מקדיש מספר פרקים לדחות את האמונות הנוצריות, ומהם שרד בעיקר הנוסח הקצר. לאחר מכן מתוך המחשבה שלכל המצוות יש היגיון וטעם, הוא מקדיש פרקים רבים להסברת מצוות התורה ומחלק אותם לסוגים שונים: מצוות שבאו להקנות מידות חשובות, במצוות שבאו להשכיח שם עבודה זרה, מצוות שבאו לכבד את הבית, מצוות שבאו לעורר את האמונה, ומצוות שבאו להערה. לבסוף הוא עוסק בסיפורי התורה: בסיפורי המבול, בדור הפלגה, באמונת אצילי בני ישראל, בסיפורי אברהם, יצחק, יעקב, משה וסיפורי עם ישראל. בספר גם מופיע נוסח קצר של חלק גדול מהפרקים. בסיום הספר מופיע שירו יוצא הדופן של ר' לוי: "בתי הנפש והלחשים" שבו הוא מאגד ומסביר בחרוזים, בקיצור ובחדות נפלאה עשרות מהרעיונות השוזרים את הספר. הספר נפתח בהקדמת המהדיר, פרופ' חיים קרייסל, שבה הוא מתאר את הספר ואת מחברו, ומציג את הגישה הפרשנית-פילוסופית של ר' לוי. מלבד הקדמת המהדיר, הספר יוצא לאור עם הערות ומקורות, כדי להקל על הקורא להיכנס לעולמו המיוחד של ר' לוי בן אברהם.

ג. טעם מעט מן הספר

1. מידות

ר' לוי, כאמור, פותח את ספרו התורני-עיוני בספר מידות חשוב. ניתן למצוא בתוכו תובנות רבות על האדם וטבעו. הוא מתאר את הצדדים החיוביים שבנפש האדם ואת אלו שדרושה

² הערת המערכת: עי' מאמרו של הרב מיכאל אברהם, "ידעיה הפנימי וההיסטוריונים החדשים", בתוך 'צהר' י, עמ' 117-

132.

³ מנחת קנאות, מהדו' ח"ז דימיטרובסקי, ירושלים תש"ן, עמ' תשכו-תשכז.

עבודה לזקקם. את האדם השלם הוא מתאר כאדם ישר, אמיץ, שהאמת לנגד עיניו והוא פוחד רק מאת ה' (עמ' 60):

וראוי לשלם להיות אביר לב, בלתי ירא ההמון, ולא משתנה ממדה למדה ולא מתפעל למקרים. חרוץ במעשיו, קיים בדבריו, אמיץ בדעותיו החשובות, בלתי זז מהן. חזק בשכלו, מוציאו לפועל בעת הצורך. קיים באמונתו, נשען על האמתות, בלתי מספק בדבר שבא עליו המופת ועמדו עליו הראיות החותכות. יודע להעמידם כנגד החולקים, זריז להשיב לטועניו כנגדו, ער ועונה לפני הפקחים. גבור להגיד היושר והצדק ולהביע האמת, שאין על גביו אלא שם א-להיו בלבד.

ביטוי להשקפת הדתית ניתן לראות בדבריו בנוגע לאהבה. הוא מתאר סוגים שונים של אהבות אפשריות בעולמם של בני האדם. אך מעל לכולן עומדת אהבת ה'. הדרגה האנושית הגבוהה ביותר שאליה ניתן לשאוף בתור איש עובד ה' היא: עובד מאהבה, ולה ר' לוי מקדיש דיונים רבים.

2. תורה

הערצתו של ר' לוי לתורה אינה יודעת גבול. כל דברי התורה הם דרכי נועם. התורה מאירה כל מחשך ומהווה שורש לכל צדק. בספרו 'לוית חן' הוא מקדיש פרקים רבים להסביר את מצוות התורה וסיפוריה, וכל ספרו הוא מאמץ עצום להבין את התורה. בדומה לרמב"ם הוא רואה את התורה כמי שמכוונת את האדם ללכת בדרך האמצע. בצד ההלכתי יש מספר חידושים המופיעים בעיקר בפרק טו שם ר' לוי עוסק במצוות רבות, ובהסברתן לפי דרכו התורנית-פילוסופית, ומתוך כך הוא מעיר כבדרך אגב על חידושים הלכתיים ופרשניים מרתקים, וגם מציין מספר מנהגים חשובים שנהגו בזמנו בפרובנס.

דוגמה לחידוש פרשני: הלא מקום המקדש לפי המסורת המופיעה בחז"ל ידוע לנו מימי עקידת יצחק. א"כ מדוע בספר דברים נאמר: "המקום אשר יבחר ה'", ולא נאמר במפורש היכן זה? על כך ר' לוי משיב (אחרי שהוא מזכיר את ההסברים האחרים לנושא, כמו של הרמב"ם במו"נ ג, מה) כי הטעם הוא (עמ' 612):

לפי שבחירת המקום תלויה במעלת שוכניו וישרם ותמימותם. זה לא יהיה בעת ידוע ולא בכל עת, כי מה יועיל זכות המקום וכחו והכנתו עד שיהיה.

כלומר, על אף קדושת המקום, עלינו להיות זכאים, ולא בכל דור אנו זכאים. לכן רמז לנו הקב"ה שנזכור כי תלוי הדבר לא במקום עצמו אלא בנו, שנבחר בקב"ה, ואז הקב"ה יבחר במקום. כך גם ר' לוי מסביר מחדש את איסור אכילת בשר בחלב ואת הצורך להרחיק ביניהם, את מצוות נדרים, את מצוות ייבום, ברית מילה, איסור חמץ בפסח ועוד מצוות רבות. הסברים מקוריים ויוצאי דופן ר' לוי נותן למצוות המקדש, משכן, המזבח והכלים, בגדי הכהנים וכו'. בתוכם הוא מוצא משמעויות חדשות ומקוריות על פי תפיסת עולמו התורנית-פילוסופית. בהסבר סיפורי התורה ר' לוי מנתח את סיפורי המבול, דור הפלגה, האבות, תקופת המדבר ועוד. הוא מבאר את הסיפורים מעבר לפשוטו של מקרא, ונותן את הצד הפילוסופי הפרשני לפירוש הפסוקים. פעמים רבות בדבריו הוא גם עונה על שאלות בפשוטו של מקרא.

העיסוק בנבואה מרכזי ביותר והוא דן בו באריכות. כיצד מתכוננים לנבואה, מניעתה של הנבואה, נביאי שקר, מראות נבואה ועוד. על מנת לחוש מעט מזעיר מדיוניו הרבים, אצטט מתוך שירו "בתי הנפש והלחשים", מעט על הנבואה (עמ' 924):

נְעַצֵּב הַשְּׁבִי מִנֵּע לְעַמִּי / נְבֹאָה עַד לְעַת קֵץ גִּיל הַגּוֹרִים
 וְהִיא בָּאָה לְהַבִּיעַ עֲצָמוֹת / וְנַעֲמִי בָּה לְבַד הָיוּ כְּתוּרִים
 וְאֲדַמַּת אֶל-לְהַתְּבַסֵּס אֲנִיכָה / וְנִבְיָאִים גַּם תְּמִימִים בָּה וְתוֹרִים
 וּבָה פִּיאָר לְמֹשֶׁה אֶל-וּמוֹפְתָיו / עֲלִי נְבִיא וְכָל צוֹפְיוֹ כְּעוֹרִים

ד. חשיבות הספר כיום

מעבר לחשיבותו הרבה של הספר בחקר משנת הראשונים, ובחשיפת עולמם של ראשונים רבים, שר' לוי בספרו משמש בת קול לדברים שירדו לתהום הנשייה. ר' לוי בספרו מציע גישה דתית מיוחדת במינה; גישה המחויבת לתורה מחויבות מלאה, ורואה בתורה את פסגת המדע והחכמה. החידוש הוא שר' לוי מנסה להבין את התורה בהתאם לתובנות המדע (שבזמנו) ובכך הוא רואה דרך לרומם את התורה. בכדי להמחיש את גישתו, אומר כדוגמה אפשרית, שהמחזיקים בדרכו של הרשב"א בהבנת התורה, יאמרו שבשישה ימים נברא העולם, כלומר, ב-144 שעות. את גישת המדע, הממצאים הארכיאולוגיים ועוד שנמצאו הם ידחו או שיאמרו שכך ברא ה' את העולם, כשבו מאובנים בני אלפי שנים ויותר. לעומת זאת, המחזיקים בדרכו של ר' לוי ינסו לקרוא את התורה אחרת, ולמצוא בתורה דרך לראות בתורה את פסגת החכמה. למשל, הם יאמרו שאין זה מחויב שהימים הראשונים של פרשת בריאת העולם אורכם היה 24 שעות כמו היום, וכן הלאה. חידושו של ר' לוי הוא בנתנו גישה המנסה לבאר את התורה בצורה שתתאים לפסגת החכמה, מתוך נקודת המבט לפיה תורת ה' שניתנה למשה היא החושפת את האמת, ומה שהמדע והמחקר הגיעו אליו בדרכים אחרות, שהוא האמת, מוכרח לא רק 'להסתדר' עם מה שכתוב בתורה, אלא התורה עצמה בוודאי אומרת את האמת, אם רק נדע לקרוא בצורה הנכונה. ר' לוי ניסה להציע דרך כזאת לקרוא את התורה, והוא היה אולי היחיד בהיסטוריה היהודית שניסה לממש דרך זאת, ולקרוא אלפי מאמרי חז"ל ופסוקים כתואמים את הנאמר בפילוסופיה של זמנו.

ה. אחרית דבר

כאמור, ר' לוי היה אחד מחכמי ישראל הגדולים בתקופת הראשונים שאבד זכרו. ציטוטים רבים מספרות חז"ל שהוא מצטט אינם בידינו, וכפי הנראה היו בידו ספרים ונוסחאות שאין בידינו. על אף בקיאותו העצומה בתורה על כל חלקיה ושליטתו בה באופן מוחלט, אין כמוהו בענווה ובהכרת מקומו, הניכרת בין דבריו השונים הפזורים בספר. ישנם עוד נושאים רבים ונוספים שאליהם ר' לוי מתייחס בספר, כמו: התקפתו על הנצרות ותפיסותיה, הסברת עשרות איסורי תורה וגזרות חכמים בדרכו שלו, פתגמים ודברי חכמה רבים, התבודדות, התאחדות, ארץ ישראל, עם ישראל וחכמיו. מפעלו החלוצי של פרופ' חיים קרייסל להוציא את הספר ראוי להוקרה והערכה רבה. ייתן ה' ונזכה ליהנות מאורו המיוחד של הספר 'לוית חן' לר' לוי בן אברהם.